Illés György

Kazinczy börtönében

Brünn

Egyik reggel felsétáltam a spielbergi hegyre, a morva főváros közepén emelkedő várba – börtönt nézni. A várat akkoriban kaszárnyának használták, s a nevezetes börtönt, ahol a bécsi császár híres foglyait őrizték, úgy mutogatták, mint idegenforgalmi látványosságot.

Óriás, komor épület a spielbergi vár, sötétbarna, hideg kőfalak, semmi építészeti érdekesség, semmi hősi várvédő vonal vagy dacosan szembeszálló bástya és torony. Ezt eleve börtönnek szánták, azért ilyen jellegtelen.

*

A vár árkai előtt füves sétány kanyarodott nyári virágokkal, gyerekek hancúroztak és labdáztak, szerelmesek sétáltak fel s alá, rá se hederítve a világra, a padokon idősebb férfiak újságot olvastak, valahol a közelben harangoztak, vasárnap volt. A várárok fölött híd, a hídon turisták gyülekeztek.

Egy csinos hölgy vezetett végig Spielberg várán, messze hangzó szóval magyarázta: itt ült nehéz vasban a híres Trenk báró, a vitéz kalandor katona, akiről Jókai regényt írt, amott Silvio Pellico szenvedett, a nemes lelkű olasz költő, aki versekben örökítette meg a brünni börtönt, s versei többet ártottak a Habsburgoknak, mint egy elvesztett háború. Emitt pedig, mondta az idegenvezető, Kazinczy Ferenc raboskodott, egy magyar író, aki jakobinus volt. Hadarva, egykedvűen, tárgyilagosan sorolta fel az érdekességeket, s már vitte tovább a társaságot a várkápolnába.

Én akkor visszaszöktem Kazinczy cellájához. Hirtelen elhatározással beléptem a sötétbe. Pár perc múlva földerengett a helyiség. Megérintettem mindent, amihez a költő hozzányúlt, az ajtót, a falakat, a

berendezést, ami vasból és keményfából készült, még megmaradt. A cella hideg volt, nyári ruhában fázni kezdtem.

Azon a grádicson lépegettem, amelyen 1795. október 7-én a tizenöt magyar jakobinus közül Kazinczy Ferencet terelte a profosz. Elöl ment két gyertyával világítva, az író utána. Jobbjával a folyosó falát, baljával a cellák ajtaját tapogatva támolygott lefelé a rab. A kőszikla penésze odaragadt a kezéhez. Amikor kinyílt az ajtó – olvassuk a *Fogságom naplójában* –, orrát megcsapta a penész bűze.

Néhány napja mindössze, hogy Budán, a várban, Martinovicsék kivégzése után Kazinczy Ferencet is „fő- és vagyonvesztésre" ítélték, de a császár a halálos ítéletet bizonytalan idejű várfogságra változtatta, vasban. Kétemeletnyi mélységben, itt a brünni várban, megnyílt előtte a fertelmes cella, melyet még soha nem meszeltek ki. *A scorbuticus rab* – olvasom a naplóban – *gyomorszékén ülve a falra köpte a nyálát, s az függőleges vonalban folyt le, hol sápadtabb, hol veresebb színt hagyván a falon. Irtóztató volt látni. Az egyik oldalfalról a másikig egy gerenda volt vonva s arra hídlás, mint a lovak alatt az istállóban. Egyszerre léptem fel a hídlásra, ki nem állhatván a bűzt, mentem az ablakhoz.* De hiába, az ablakot nem szabad kinyitni.

– Miért? – kérdi a rab

– Hier wird nichts gefragt! – hangzik a börtönőr válasza.

Nem, itt kérdezni sem szabad!

Ilyen bűzös lyukban, itt a várban, majd később a brünni városi börtönben, mely csak valamivel volt jobb, rendületlenül várakozott Kazinczy Ferenc. Még az üdítő levegőt, a szabadság egyetlen hírnökét is eltiltották tőle. Harmincegy esztendős fiatalember volt, amikor a börtönajtót rácsukták. Kétezer-háromszáznyolcvanhét napig ült vasbilincsekbe verve, holott az első fél órában már úgy érezte, nem bírja tovább. Bírta, elbírta. *Nem mondhatnám, hogy ezt a sanyargatást nagyon bántam volna, az igazi szenvedés a léleké* – írja naplójában. Semmibe vette az ételt, eltolta magától a vizes csuprot, a tömlöc bűze felpuffasztotta gyomrát. Egy hónap múlva annyira legyengült, hogy fel se tudott kelni a szalmáról. Mikor a várparancsnok engedélyével átvitték egy másik cellába, a lépcsőre fellépve elájult. Tüdeje már elszokott a levegőtől. Végül szánalomból magyar rabtársai szomszédságában kapott cellát, már az emeleten. Egész nap azzal foglalkozott, hogy a falhoz vonszolja magát, és átkopogjon a falon. Tudta a rabok ábécéjét, az a betű: egy koppanás, a bé: kettő. Rosti János, az egyik szomszéd, csügged, ezt kopogta Kazinczynak:

– Meg akarok halni!

Kazinczy törhetetlenül visszakopogott neki:

– Nem szabad!

S feljegyezte: *Verseket csináltaték vele s ez elméjét felderíté.* Íme, az irodalom, a lélek és a test megmentője. A spielbergi rabok közül többen elborult elmével léptek ki rabságuk végén, volt, aki meghalt. Kazinczy hét és fél éven át nem kapott tüdőbajt, nem csüggedt el a lelke, nem kuszálódtak össze idegei. Akarattal győzte le a börtönt, szívós szabadságérzettel, lelki nyugalommal. Az akaraterő úgy fedte, mint a legjobb páncél. A belső ellenállás néha sikeresebb, mint a külső. Betűit tűvel kaparta a papirosra, tintának a vasajtó rozsdáját higította fel vízzel, vagy ha már rozsda nem akadt, felvágta a kezét, s önnön vérével írt, amikor őrei elfordultak cellájától, s másfelé lépdeltek a folyosón. Patkányok surrogása s a falakról lecseppenő víz hangja mellett nem a halálra, hanem az életre készült, az író életére, akinek van mondanivalója és tennivalója a nemzet számára. Csonttá aszott a börtönben, de a magyar nyelv az ő bilincsbe vert vékony, fehér kezén acélosodott meg, s vált simulékonnyá ismét, annyi pangás után kellemessé és finommá. Egy nemzet alvó közösségét ébresztette fel Kazinczy, közüggyé tette az irodalmat.

Egy cseh történész megtalálta a brünni magyar politikai foglyokról készített hatósági feljegyzéseket. Azokból érdekes dolgok derültek ki. A rab Kazinczy utóbb roppant figyelemmel gondozhatta külsejét. Anyja ugyanis pénzt küldött a börtönbe, s a fiú új ruhára, selyemmellényre, selyem házikabátra, hálóingekre, ágytakaróra, nyakkendőre, fésűre, pomádéra s fényes új sarkantyús csizmára váltotta pénzét. Meg könyvekre! Szigorú volt a cenzúra, mégis engedélyeztek a raboknak betűt is. Mit olvasott a börtönben Kazinczy? Abélard és Héloïse híres középkori szerelmi levelezését, magyar és német nyelvtant, Goethe, Lessing, Wieland, Shakespeare és Horatius műveit. Az anya közel ezer aranyat utalt át a rabtartóknak fia életének könnyítésére.

A cseh kutató a városi börtön őreinek neveit is közölte. S mily gavallér volt minden magyar rab, őreiknek adták a borukat, hogy elnézzék sűrű kopogásaikat, írószenvedélyüket. Az őrök valamennyiöket méltóságos úrnak szólították, s Kazinczy, jellemző rá, jóban lett nemcsak a börtönigazgatóval, hanem annak feleségével és leánykájával is. A nők ismételten megjelentek a börtönudvaron, amikor az író sétáját végezte, integettek, mosolyogtak a „magyar úrra”. Mindez valahogy lelepleződött, s az emberséges igazgató majdnem állását vesztette.

Sokáig álltam ott Spielberg híres magyar cellájának küszöbén.

Aztán kimenet megnéztem Kazinczy falba illesztett márványtábláját. A brünni műegyetem magyar diákjai készítették, s Rigele Alajos pozsonyi szobrászművész (akinek fia brünni diák volt) véste rá Kazinczy

arcmását. Boglyas hajjal, boltozatos koponyája alatt mélyen ülő szemmel, hosszú orral, egymásra feszülő ajkain gunyoros mosollyal, nyugodt tartással rendíthetetlen pillant a falakra.

Vándor, szent hová lépsz, e hely.
Menj és mondjad hazámnak,
Hogy törvényeidért kész vala veszni fia.

Ezt olvastam az arckép alatt, aztán latinul a pár sort, amely tudtul adja minden spielbergi látogatónak, hogy ezt a táblát Kazinczy Ferenc író kegyeletteljes emlékére helyezték oda 1927. november 12-én a brünni egyetem magyar diákjai, a Corvina – egyesület tagjai.

